

Molnár Lehel

A kolozsvári Unitárius Kollégium matriculái a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában

A kolozsvári unitárius kollégium történeti emlékeinek feldolgozása a 19. század hetvenes éveiben kezdődött Benczédi Gergely iskolaigazgatónak (1867–1877), majd az egyház levéltárosának tudományos igényű működése nyomán. Elsőként ő gyűjtötte össze a kolozsvári levéltárakban és máshol fellelhető forrásokat, melyek az unitárius gimnázium és partikulái történetére vonatkoztak, majd ezeknek egy töredékét publikálta is.¹ Tulajdonképpen őt kérték fel az Unitárius Kollégium históriájának megírására, melynek vázlatos történetét az új kollégiumi épület átadására (immár a 4.), 1901-re el is készítette. A Benczédi által összegyűjtött dokumentumok közül az unitárius iskolai jegyzőkönyvek továbbra is a kutatások homlokterébe maradtak, elsősorban Kelemen Lajos, az erdélyi magyar történetírás legendás alakja hívta fel sokak figyelmét a *Fasciculus*okra, s maga is felhasználta annak adatait. A kolozsvári Unitárius Kollégium teljes történetét végül két kötetben Gál Kelemen, az iskola későbbi igazgatója (1900–1931) írta meg, és adta ki 1935-ben. A magyar iskolatörténet, de ugyanakkor az európai antitrinitárius kutatás szempontjából is fontos, hogy a kolozsvári unitárius kollégium jegyzőkönyvei évszázadokon keresztül fennmaradtak. Annak ellenére, hogy a kollégium nagy erőfeszítéseket tett könyvtára, ezen belül kéziratos anyaga gyarapítására és őrzésére, mégis a 17–18. század fordulóján a rendszeres pusztítások miatt ez a korpusz szétszóródott, ezért a 16–17. századi anyagnak csak kis töredéke maradt fenn. Manapság az unitárius források a kolozsvári Egyetemi és

¹ A kutatás kiindulópontjaként Dományházi Edit: *A kolozsvári Unitárius Kollégium 17. századi története* című tanulmányát használtam. *KerMagy*, 107(2001) 3–4, 185–190.

Akadémiai Könyvtárban, a kolozsvári Állami Levéltárban, valamint az Unitárius Levéltárban találhatóak, s ezek sok iskolatörténeti adatot tartalmaznak. Rendkívül értékes egységes kézirat típus ebben az unitárius szellemi örökségben az az iskolai jegyzőkönyv-együttes, amelynek kötetei az unitárius levéltárban találhatóak. Ezek a *Fasciculus Rerum Scholasticarum* címet viselik, és a 19. század második felében – helytelenül – anyakönyveknek nevezték. A *Fasciculus*okat nagyjából azonos rendszerrel a mindenkori „iskolafőnökök”, azaz szeniorok naplóként, részben pedig számadásokként vezették. A *Fasciculus*okban feljegyzésre került események többségükben az iskola belső életére vonatkoztak, pénzügyi bevételek, elszámolások, mulasztások, iskolai perek, rendtartások stb., de feljegyzésre kerültek a várost, illetve az unitárius egyházközséget érintő fontosnak ítélt történések is. Magára az iskolára, az eljárókra, tanulókra vonatkozó adatokat is naplószerűen és következetesen vezették. Értesülünk a tananyagról, a tárgyak tanáronkénti megoszlásáról, a fegyelmi ügyekről, tanárok, diákok, mecénások fontosabb életrajzi adatairól a temetésekig bezárólag. Az oktatástörténet szempontjából különösen fontos, hogy igen pontosan jegyezte be a mindenkori szenior a végzős hallgatók rektóriára vagy külföldi egyetemre indulását, az akadémiták esetében a visszatérést is, igen gyakran a tanári beiktatások mellett a beköszöntő előadások tárgyát.² Az unitárius kollégium történetét egyedien megvilágító *Fasciculus Rerum Scholasticarum* 1626-tól 1858. december 14-ig 12 kötetet tartalmazott. A korábban már említett Benczédi Gergely 1880-ban a Keresztény Magvető hasábjain egy felhívást tett közzé, miszerint a *Fasciculus*ok 1829-ben még mind megvoltak, de 10 évre rá már 7 kötet (1., 2., 3., 4., 5., 8 és 9.) hiányozott a sorozatból és ez a hiány még 1880-ban is fennállt. Éppen ezért arra szólította fel a nagyérdeműt, elsősorban azokat, akik az 1830-as években a kollégium diákjai voltak, hogyha valaki valamit tud a jegyzőkönyvekről, értesítse őt, hogy visszaszerezhesse azokat. Vagy ha a kötetek gondos felügyelet alatt vannak, és nem szerezhető vissza, legalább tudomásuk legyen arról, hogy hol találhatóak.³ Azóta e kötetek, a 8. (1799. április 6. – 1805. szeptember 5.) kivételével megkerültek.

Benczédi Gergely a kollégium vázlatos történetének megírásához óriási méretű, több száz oldalas kötetekbe, amelyeket az unitárius levéltárban őrzünk, alaposan kijegyzetelte az amúgy latin nyelven vezetett *Fasciculus*okat, és ezek, valamint az 1683-tól, illetve 1721-től fennmaradt kimondottan iskolai matrikulák

² Uo. 185–186.

³ Benczédi Gergely: Szíves kérelem. *KerMagv*, 15(1880). 75.

alapján hatalmas kéziratok korpuzában rekonstruálta 1626-tól kezdve egészen 1868-ig évenként a kollégiumba beiratkozó secundáns és tógás diákok neveit.

1626-ban, amikor a *Fasciculusok* kezdődnek, az iskola már hetven éve – 1556-tól – ugyanazon a helyen működik, nevezetesen a Domonkos-rendiek zár-dájában, és szinte ugyanazon az anyagi bázison, tudniillik az 1556–1557-es országgyűléseken az iskola és tanulói fenntartására megszavazott pénzalapon, továbbá János Zsigmond 1562. szeptember 1-jén a kolozsvári iskolában tanuló ifjak és kolozsvári szegények és árvák fenntartására ajándékozott kolozsvári összes dézsma negyedrészen.⁴ Az unitáriussá lett Kolozsvár iskolája a 16. század hetvenes éveire külföldi mintáit tekintve illustre gimnasiummá, hazai analógiáit tekintve teljes kollégiummá alakult.⁵ Az erdélyi fejedelemség megszűnése után a *Diploma Leopoldinumot* követő vallásügyi pótdiploma (1693. április 9.) és az Alvincziana Resolutio vallásügyi rendelkezése (1693. május 14.) értelmében az unitáriusoknak át/vissza kellett adniuk iskolaépületüket a katolikusoknak, és a piaci templom bejáratával szembeni telken rendezték be új oktatási intézményüket. A kolozsvári unitáriusok végül 1716-ban elvesztették piaci nagytemplomukat, 1718-ban pedig az iskolájukat is. A megmaradt kevés diák a Piac-sorról a Bel-Magyar utcába a ma is álló ókollégium helyén rendezkedett be. (Ez volt a harmadik helye az iskolának.) A 18. század eleji pestis megtizedelte a diákokat, 1720 januárjában az iskola rektorát és az egyházközség plébánosát, Dimény Pált is elvitte a vész, csupán egy tanár, Szentábrahám Lombárd Mihály későbbi püspök maradt az intézményben 15 diákkal.

Szentábrahám nevéhez fűződik, hogy 1721-től a tógás diákok közé lépőket egy külön matriculába bejegyezték, amelyet az exactor vezetett, ezért exactori matriculának is nevezik ezeket a köteteket. Az exactort a seniorhoz legközelebb álló veteránus diákok közül választották, és többek közt kötelessége volt azt is feljegyeznie, hogy a diákok hová és mikor távoztak el, mikor tértek vissza, milyen feladatokat kaptak (milyen alsóbb osztályokban tanítottak azok, akik arra érdemesek voltak), végül hová nevezték ki őket, vagy milyen pályára léptek.

Levéltárunkban három exactori matricula található: I. kötet: 1721–1750, II. kötet: 1751–1783, III. kötet: 1783–1813.

Az exactori matriculákkal párhuzamosan a senior is vezetett egy matriculát, amelybe tulajdonképpen az exactoréhoz hasonlóan a tógás diákok közé lépőket

⁴ Benczédi Gergely: Collegiumaink megmentése a múlt században. *KerMagv*, 12(1877). 257.

⁵ Dományházi Edit: A kolozsvári Unitárius Kollégium 17. századi története. *KerMagv*, 107(2001). 3–4. 186.

írta be. Ez az egykötetes szeniori matricula 1721-től egészen 1867-ig terjed, és 2802 nevet tartalmaz. Nem minden esetben olyan részletes, mint az exactori, de sokszor más információt tartalmaz egy adott személyről. Így párhuzamosan olvasva a matriculákat, egy-egy személyről kis túlzással valóságos életutat lehet rekonstruálni.

A tógás diákoknak volt külön egy subscriptiós matriculája is, amely az 1732–1823 közötti időszakot fedi le, s amelyet szintén Szentábrahámi Lombárd Mihály rektor állított fel.

A többször emlegetett Benczédi Gergelynek köszönhetjük, hogy ezeket a matriculákat összegyűjtötte, és némelyiket újra beköttette. A szeniori matricula végén „Pro Memoriae” feljegyezte, hogy: *„Ez az anyakönyv az iskola-főnöknél (senior) szokott volt állni, akiknek kötelességök volt minden felosztályú tógátus tanulót – u. n. diákot – ebbe beírni, diákká lételekor. Azonban 1855. sept. 1-től kezdve az akkori senior Marosi Gergely a bévezetést elhanyagolta s azután sem vezettek sem a seniorok sem a rektorok semmi anyakönyvet, amíg én 1867. sept. 1-én igazgató nem lettem. Én az érdemsorozati jegyzőkönyvekből s egyebünnen amennyire lehetett a neveket összeszedtem s ide beíratam, valószínű, hogy némely nevek kimaradtak. 1868. sept. 1-én egy más anyakönyvet kezdettem, melybe minden tanuló – gyermek és diák – beíratik. Kolozsvár, 1868. sept. 20-án Benczédi Gergely igazg. tanár.”*

Ez utóbbi jegyzőkönyveket, amelyeket Benczédi állított fel, levéltárunkból az 1980-as évek közepén a Kolozsvári Unitárius Kollégium és a Tordai Unitárius Gimnázium anyagával együtt elvitték az állami levéltárba azzal az indokkal, hogy nem kimondottan egyházi jellegű iratok.

Az exactori és szeniori matriculák mellett levéltárunkban őrizzük a szekundánsok matrikuláit. A kollégium ifjúságának a tógás diákok rendje mellett a másik rend a szekundánusoké volt (coetus secundanorum, secundania). Ennek a rendnek elsősorban a nemesek és olyan polgárok gyermekei voltak a tagjai, akik nem egyházi pályára készültek. Külön törvények alatt álltak, külön hivatalnokai, külön pénztáruk és külön matriculájuk volt. A szekundánia törvényeit a pestisben meghalt Kolozsvári Dimény Pál igazgató 1683-ban alkotta meg.

Valamikor 6 kötetből állt a szekundáns matriculák sorozata, 1683–1809 közötti évhatárokkal. Ezek közül az 5. kötet Benczédi idejében, a 19. század végén, már nem volt meg, az utolsó, 6. kötet ezt követően tűnt el, de elképzelhető, hogy csak lappang valahol.

I. kötet: 1694–1723. Ebben található az 1683-as secundanus törvény. II. kötet: 1715–1744. Ebbe átmásolták az I. kötetből a neveket. III. kötet: 1683–1758. Ebben szintén átmásolták a szekundánsok neveit az előző két matriculából, az új

nevek 1744-től kezdődnek. IV. kötet: 1758–1783. V. kötet: 1783–1795. Hiányzott már a 19. század végén is. VI. kötet 1795–1809. A 20. században tűnt el, vagy lap-pang valahol.

A kolozsvári Unitárius Kollégium matriculáinak számbavétele jól illeszkedik a MTA Eötvös Lóránt Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár Nemzetközi Egyetemtörténeti Bizottság által 2012-ben kezdeményezett együttműködésbe, amelynek keretében össze kívánják kapcsolni az egyes országokban már évek óta készülő középkori és újkori hallgatói adatbázisokat.